

Elnur ƏLİYEV

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

Elnur.aliyev.bdu@gmail.com

BEYNƏLXALQ HÜQUQDA TƏCAVÜZƏ GÖRƏ DÖVLƏTLƏRİN MƏSULİYYƏTİ

Açar sözlər: təcavüz cinayəti, beynəlxalq hüquqi məsuliyyət, dövlətin beynəlxalq məsuliyyəti, fərdin cinayət məsuliyyəti, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu, BMTİ Təhlükəsizlik Şurası, beynəlxalq hüquq, kompensasiya, reparasiya, restitusiya

Keywords: the crime aggression, international legal responsibility, international responsibility of the state, individual criminal responsibility, Statute of the International Criminal Court, UN Security Council, international law, compensation, reparation, restitution

Ключевые слова: преступления агрессии, международная правовая ответственность, международная ответственность государства, индивидуальная уголовная ответственность, Римский статут Международного Уголовного Суда, Совета Безопасности ООН, международное право, компенсация, репарация, реституция

Beynəlxalq hüquqda beynəlxalq cinayətlərə görə həm dövlət məsuliyyəti, həm də fərdlərin məsuliyyət məsələləri maraqlı elmi paradigmalardan biridir. Bir sıra beynəlxalq cinayətlər vardır ki, onlar daha çox siyasi-hüquqi xarakteri ilə diqqəti cəlb edir. Belə cinayətlərdən biri də hərbi təcavüz cinayətidir. Təcavüzə görə məsuliyyət məsələsinin müzakirəsinə keçməzdən öncə ilk növbədə təcavüzün anlayışına qısaca da olsa, nəzər salmaq zəruridir. BMT Baş Məclisinin *Təcavüzün tərifinə haqqında* 14 dekabr 1974-cü il 3314 (XXIX) sayılı Qətnaməsində “təcavüz bir dövlətin digər dövlətin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və ya siyasi müstəqilliyi əleyhinə və ya bu tərifdə müəyyən olunduğu kimi, bu və ya digər şəkildə BMT Nizamnaməsi ilə bir araya sığmayan silahlı güc tətbiq etməsi-

dir”. Bu anlayışdan da göründüyü kimi, təcavüz cinayəti dövlət tərəfindən törədildiyi, onun bütün mərhələləri məhz dövlətin təşkilatçılığı və koordinasiyası üzrə həyata keçirildiyi üçün burada əsas məsuliyyətin subyekt qismində də məhz dövlət çıxış etməlidir. Eyni zamanda fərdi məsuliyyət üçün də dövlət məsuliyyətinin müəyyən olunması zəruri hesab edilir. Oksford Universitetinin professorları Dapo Akande və Antonios Tzanakopoulos özlərinin Harvard Beynəlxalq Hüquq Jurnalında dərc etdikləri birgə məqalələrində qeyd edirlər ki, burada “söhbət əslində beynəlxalq hüquq çərçivəsində fərdi cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi üçün ilkin şərt kimi dövlət məsuliyyətinin birbaşa müəyyən edilməsindən gedir” [10].

Son illər dünyanın hərbi-siyasi mənzərəsi sübut edir ki, hərbi müdaxilə və hücumlar, silahlı təcavüz və digər ərazi, suverenlik və siyasi müstəqilliyə qarşı yönəlmiş hüquqazidd hərəkətlər müasir dövlətlərarası münasibətlərdə ən ağır cinayətlər kimi çıxış edir və beynəlxalq məsuliyyət məsələlərini labüd edir. Bütün bunları biz Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü, son dövrlər Ukraynada törədilən silahlı təcavüz və dünyanın digər münaqişə zonalarında baş verən hərbi münaqişələr kontekstində müşahidə edirik. Lakin təəssüflər olsun ki, bu günə qədər hərbi təcavüzə görə dövlət məsuliyyəti reallaşmamış, xüsusilə Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi təcavüz cinayətinə görə beynəlxalq məsuliyyətdə cəlb edilməmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, hərbi təcavüz cinayətinə görə həm dövlətlərin siyasi məsuliyyəti, həm də fərdlərin cinayət məsuliyyəti müasir beynəlxalq hüquq üçün aktual mövzulardır. Bu məqalədə biz təcavüzə görə dövlətlərin məsuliyyəti məsələlərini beynəlxalq hüquqi kontekstdə araşdıracağıq.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquq pozuntuları beynəlxalq deliktlərə və beynəlxalq cinayətlərə bölünür. Eyni zamanda, təcavüz beynəlxalq cinayətlərə aid edilərək, beynəlxalq hüququn əsas norma və prinsiplərini pozan, beynəlxalq birlik üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən, beynəlxalq münasibətlər sistemində neqativ təsiri ilə xarakterizə olunan xüsusilə təhlükəli, birinci dərəcəli pozuntu kimi dəyərləndirilir. [7,s.272] Təcavüz cinayətinə görə məsuliyyətdən bəhs edərkən bir məqama xüsusi diqqət çəkmək lazımdır ki, bu cinayətə görə məsuliyyət təkcə təcavüz qurbanı olan dövlət qarşısında deyil, bütövlükdə beynəlxalq birlik (*erga omnes*) qarşısında da məsuliyyət daşınmalıdır. Ən əsası ona görə ki, təcavüz beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə, beynəlxalq hüquq qaydasına, qanunçuluğa qəsd edən və bu dəyərləri ciddi təhlükə altına qoyan xüsusi təhlükəli beynəlxalq hüquq pozuntusu, daha dəqiq desək, beynəlxalq cinayətdir.

Təcavüzə görə beynəlxalq məsuliyyətin növləri

Təcavüz müasir beynəlxalq hüquqda məsuliyyətin yaranma əsaslarına görə fərqli mahiyyəti ilə seçilən cinayətlərdəndir. Meydana çıxan beynəlxalq hüquqi zərərin xarakterinə müvafiq olaraq, müasir beynəlxalq hüquqda məsuliyyətin maddi və qeyri-maddi (siyasi) növləri fərqləndirilir. Maddi məsuliyyət beynəlxalq hüquqazidd davranışın nəticəsi olaraq vurulan maddi ziyanla bağlı öhdəliyin yaranmasında ifadə olunur. Bunu restitusiya formasında, yəni hüquqazidd əməlin törədilməsinə qədər mövcud olan vəziyyətin bərpası və ya reparasiya – belə fəaliyyət nəticəsində dəyən zərərin pul, əmlak və ya kompensasiya (yalnız pul) şəklində ödənilməsi ilə həyata keçirmək olar [3,s.104]. Beynəlxalq hüquqda restitusiyanın iki növü - restorasiya və xüsusi restitusiya fərqləndirilir. Restorasiya zərərçəkən dövlətin qeyri-maddi hüquqlarının (işğalın dayandırılması, qanunsuz saxlanılan şəxslərin azad olunması, zərərçəkən dövlət əleyhinə çıxarılan məhkəmə qərarının ləğvi və s.) bərpası, xüsusi restitusiya isə vurulmuş maddi zərərin natura formasında (təcavüzkar dövlət tərəfindən qanunsuz olaraq götürülən sənət əsərlərinin qaytarılması) ödənilməsidir. Reparasiya isə maddi ödənilmənin natura forma-

sında mümkün olmadığı hallarda tətbiq edilir. Maddi məsuliyyət məsələsi bəzən “kompensasiya” termini ilə də ifadə edilir. Təcavüz zamanı hüquq pozuntusu törədən dövlətin üzərinə təcavüz qurbanı olan dövlətə vurulan maddi ziyanın ödənilməsinin maksimal mümkün olan öhdəliyi qoyulur. Buna hərbi restitusiya yolu ilə nail olunur. Yəni, təcavüzkar dövlətin ələ keçirdiyi bütün əmlakın qaytarılması və hərbi reparasiya, yəni zərərçəkən dövlətin milli iqtisadiyyatının bərpası üçün zəruri olan ödəmələr, malların tədarükü, xidmətlərin göstərilməsi və s. deməkdir [2,s.193].

Təcavüzə görə məsuliyyət restitusiya və reparasiya formasında nəzərdə tutulur. Ədəbiyyatda bununla əlaqədar öhdəliklərin praktiki müəyyən olunmasını BMT Təhlükəsizlik Şurasına həvalə edilir: Restitusiya və reparasiya öhdəliyi və onların həcmi BMT TŞ-ın qərarı ilə müəyyən oluna bilər [11,p.121]. İraqa dair BMT TŞ-ın 29 oktyabr 1990-cı il tarixli 674 sayılı Qətnaməsində bu özünün rəsmi ifadəsini tapmışdır. Belə ki, BMT TŞ İraqa münasibətdə fəvqəladə reparasiya konsepsiyasına əl atmış və İraqın öz təbii resurslarına sərəncam vermək hüququ məhdudlaşdırılmışdır.

Müasir beynəlxalq hüquq təcavüzkar dövlətə müstəsna olaraq restitusiya və reparasiya formasında öhdəlik müəyyən edərək klassik beynəlxalq hüquqda mövcud olmuş kontribusiyayı qadağan edir. Krım və Berlin konfranslarının qərarlarına, Bolqarıstan, Macarıstan, İtaliya, Rumıniya və Finlandiya ilə 1947-ci il Paris Sülh müqaviləsinə müvafiq olaraq Almaniya üçün ittifaq dövlətlərinə vurulmuş zərərin ödənilməsi həm reparasiya, həm də restitusiya formasında nəzərdə tutulurdu. [9, s. 216]

Hərbi təcavüz cinayətinə görə dövlətin məsuliyyəti müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Təcavüzkar dövlətin siyasi məsuliyyətinin formaları onun suverenliyinə və hüquq qabiliyyətinə müxtəlif istiqamətli müvəqqəti məhdudiyyətlər qoyulması ilə yanaşı, delikvent dövlətin qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının prerogativlərinin müvəqqəti dayandırılması; siyasi sistemin ayrıca elementlərinin yenidən təşkili və dövlətin təcavüz cinayəti törətməsində iştirakı olan ictimai institutlarının ləğv edilməsi; bütün ərazinin və ya onun bir hissəsinin müvəqqəti işğalı; silahlı qüv-

vələrin və sənayenin ixtisar edilməsi üzrə tədbirlər; sülh və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərin törədilməsində təqsirli bilinən fiziki şəxslərin məsuliyyəti haqqında məsələlər üzrə yurisdiksiyaya məhdudiyət qoyulması və s. ilə ola bilər. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, hüquq pozuntusu törətmiş dövlətin məsuliyyət forması qismində beynəlxalq hüquqi sanksiyalar və əks-tədbirlərin nəzərdən keçirilməsi məqbul hesab olunmur.

Beynəlxalq hüquqda məsuliyyət iki formada təzahür edir. Birincisi könüllü və ya konsensus xarakterli məsuliyyətdir. Bu zaman hüquq pozuntusu törədən dövlət vurulmuş zərərin ödənilməsinə könüllü olaraq razılaşıb və bu barədə ümumi razılıq olur. İkinci halda isə, sanksiya və əks tədbirlər formasında məcburiyyət vasitələrindən istifadə olunur.

Təcavüzə görə sanksiya tətbiqi məsələləri

Beynəlxalq hüquqda sanksiyaların tətbiqinin bir sıra xüsusi özəllikləri vardır. Sanksiyaya ədəbiyyatlarda müxtəlif cür anlayışlar verilir. Professor İ.İ.Lukaşukun verdiyi tərifə görə sanksiya dedikdə, hüquq pozuntusu törədən subyektə qarşı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən məsuliyyətə aid olan hüquq münasibətindən irəli gələn öhdəliyin yerinə yetirilməsi məqsədilə tətbiq edilən məcburiyyət tədbirləri başa düşülür [5,s.218]. Klassik beynəlxalq hüquqda "sanksiya" termini bir qayda olaraq sadə öhdəlik və ya təminatmə çərçivəsindən kənara çıxmayan məsuliyyət formalarını ifadə edirdi. Əslində, bu terminin beynəlxalq hüquq pozuntusuna cavab olaraq tətbiq edilən məcburiyyət tədbirləri mənasında istifadəsi təcavüzkar müharibə cinayəti prinsipinin formalaşmağa başladığı dövrə təsadüf edir. Həmçinin, sanksiyaya hüquq pozuntusu törətmiş dövlətin məsuliyyətini təmin edən və pozulmuş hüquqların bərpası məqsədilə beynəlxalq hüquq subyektləri tərəfindən hüquq pozuntusuna cavab olaraq prosessual formada tətbiq edilən həm silahlı, həm də qeyri-silahlı xarakterə malik məcburiyyət tədbiri kimi anlayış verilir. Təcavüzə görə beynəlxalq hüquqi sanksiyalar məsələsi hər şeydən əvvəl dövlətlərin təcavüzə və digər ağır beynəlxalq cinayətlərə, eləcə də daha geniş planda bütövlükdə beynəlxalq təhlükəsizlik problemlərinə münasibətdə

dövlətin beynəlxalq məsuliyyətinin mühüm aspektlərindən biri kimi nəzərdən keçirilməlidir. Əlbəttə, beynəlxalq hüquqi sanksiyanın anlayışı geniş mənada da təfsir edilə bilər. Çünki bu, birincisi ən ağır beynəlxalq hüquq pozuntularına görə dövlətin cinayət siyasəti və beynəlxalq məsuliyyəti kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, bu məcburiyyət tədbirləri sadə əvəzçixmə çərçivəsindən çıxdığı və mərkəzləşdirilmiş qaydada tətbiq olunduğu üçün bunlara artıq xüsusi məsuliyyət forması kimi yanaşılmağa başlanmışdır.

Məsuliyyətin reparasiya nəzəriyyəsinə görə, sanksiya tətbiqinin mütləq şərti delikvent dövlətin onun qeyri-hüquqi hərəkətinin nəticəsi olaraq vurulmuş ziyanın könüllü ödənilməsinə münasibətdə niyyətinin aydınlaşdırılmasıdır. Lakin, təcavüzkar dövlətin niyyəti və ya onun iradəvi aktı bu dövlətin təcavüzə görə məsuliyyət formasının müəyyən olunması üçün o qədər də mühüm əhəmiyyət kəsb etmir. Müasir beynəlxalq hüquqda sanksiya adı altında hər şeydən əvvəl təcavüz və ya hər hansı ağır beynəlxalq hüquq pozuntusu törədən dövlətə münasibətdə BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə müvafiq olaraq tətbiq edilən beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasına yönələn məcburiyyət tədbirləri başa düşülür. Beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması və bərpası məqsədilə BMT Nizamnaməsi beynəlxalq sanksiyaların iki növünü müəyyən edir: silahlı qüvvələrin tətbiqi ilə bağlı olmayan sanksiyalar (maddə 41) və hərbi sanksiyalar (maddə 42). Beynəlxalq sanksiyaların hər iki növü BMT üzvü olan dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Silahlı qüvvələrin tətbiqi ilə bağlı olmayan sanksiyalara iqtisadi münasibətlərin, dəmiryol, dəniz, hava, poçt, teleqraf, radio və digər informasiya vasitələri və əlaqələrinin tam və ya qismən dayandırılması, eləcə də diplomatik münasibətlərin kəsilməsi (BMT Nizamnaməsinin 41-ci maddəsi). Hərbi sanksiyalar isə BMT Nizamnaməsinin 42-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur: əgər BMT TŞ hesab etsə ki, 41-ci maddədə nəzərdə tutulan tədbirlər kifayət etməyə bilər və ya artıq kifayət etməmişdir, bu zaman onun hava, dəniz və quru qüvvələrindən istifadə edərək əməliyyatlar həyata keçirmək səlahiyyəti vardır. Belə əməliyyatlara nümayişlər, blokadalar, hərbi,

dəniz və ya quru qüvvələrinin digər əməliyyatları aid edilə bilər.

Əks-tədbirlər, sanksiyalar və dövlət məsuliyyəti

Təcavüz cinayətinə görə məsuliyyət məsələsi baxımından beynəlxalq hüquqda istifadə olunan əks-tədbirlər və sanksiyalar mühüm elmi-praktik əhəmiyyət kəsb edir. Əks-tədbirlər digər dövlətin hüquqazidd hərəkətləri ilə əlaqədar tətbiq oluna bilər [1,s.223]. Əks tədbirlər hüquq pozuntusu törədən dövlətə qarşı demərkəzləşmiş məcburetmiş mexanizminin elementlərini özündə əks etdirir. Professor İ.İ.Lukaşuk qeyd edir ki, “əks-tədbirlər – zərərçəkən dövlətin hüquq pozuntusuna görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyət daşıyan dövlətə qarşı ona həvalə olunan öhdəlikləri yerinə yetirməyə vadar etmək məqsədilə tətbiq etdiyi tədbirlərdir” [5,s.218]. Beynəlxalq hüquq bəzi pozuntulara görə əks tədbirlərin tətbiq olunmadığı bir sıra öhdəliklər müəyyən edir. Bunlara imperativ normalardan irəli gələn öhdəliklər aiddir. İlk növbədə bu güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək prinsipinə şamil edilir. Çünki bu prinsip bütün hallarda güc tətbiqi və güclə hədələməni, o cümlədən əks tədbirlərin tətbiqini qadağan edir. Burada istisna yalnız özünümüdafiə hallarına aiddir. Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Bəyannamədə deyilir ki, dövlət güc tətbiqi ilə əlaqədar repressali aktlarından çəkinməyə börcüdür.

Zərərin xarakterinə müvafiq olaraq, müasir beynəlxalq hüquqda məsuliyyətin iki - maddi və qeyri-maddi növləri fərqləndirilməklə, təcavüzə görə məsuliyyət restitusiya və reparasiya formasında nəzərdə tutulur. Təcavüzə görə əks tədbirlər isə yalnız özünümüdafiə məqsədilə tətbiq oluna bilər. Həmçinin, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması və bərpası məqsədi ilə BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq təcavüzə görə beynəlxalq sanksiyaların iki növünün - 41-ci maddəyə müvafiq silahlı qüvvələrin tətbiqi ilə bağlı olmayan və 42-ci maddəyə görə hərbi sanksiyaların tətbiqi yolveriləndir.

Beynəlxalq hüquqda *beynəlxalq cinayət* anlayışının meydana gəlməsi ilə *dövlətlərin cinayət məsuliyyəti* konsepsiyası da geniş yayılmış başlanmışdır. Bu konsepsiyaya görə əgər hüquqi şəxslər insan iradəsinə uyğun olaraq fəaliyyət göstə-

rən və onunla əlaqəli olan absurd qurum hesab olunursa, dövlət isə özündə xalqı ehtiva edir və xalqın mövcudluğu fərdin iradəsindən asılı deyildir. Dövlət millətin qrup iradəsini həyata keçirir və əgər belə iradə cinayətkar xarakter daşıyarsa, o zaman məsuliyyəti dövlət daşmalıdır [12,p.173]. Nürnberq Tribunalı tərəfindən yalnız fiziki şəxslərin deyil, ayrı-ayrı qurumların da cinayətkar kimi tanınmasına əsaslanan bu konsepsiyanın tərəfdarları hesab edirlər ki, dövlətlər də özünəməxsus təşkilatdır və bu, onların cinayət məsuliyyəti daşmasına əsas verir. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq hüquqda məsuliyyət iki elementlə şərtləşir: obyektiv – beynəlxalq hüquq normalarının pozulması və subyektiv – konkret dövlətin bu pozuntunu üzərinə götürməsi, yəni həmin pozuntuya görə dövlətin məsuliyyət daşdığını etiraf etməsi. Təqsirin dövlətin üzərinə qoyulması haqqında müddəa beynəlxalq hüquqi doktrinada geniş tanınır. Məsələn, V.A.Vasilenko dövlətin təqsiri anlayışına belə yanaşır: “Dövlətin təqsiri – hüquq pozuntusu törədən dövlətin onun orqanlarının qeyri-hüquqi fəaliyyətlərində təzahür edən hüququayğun olmayan iradə ifadəsidir” [3,s. 236].

Beynəlxalq cinayətlərdə dövlətlərin iştirakı düzünə və yanakı ola bilər. Hüquq pozuntusu bilavasitə dövlət orqanları və ya həmin orqanların nümayəndələri tərəfindən törədildikdə, dövlət cinayətin bilavasitə düzünə iştirakçısı hesab olunur. Dövlət öz yurisdiksiyası hüduunda onun aparatı ilə formal olaraq heç bir əlaqəsi olmayan fiziki şəxslər tərəfindən cinayətin törədilməsinə yol verirsə, onun cinayətdə iştirakı yanakı xarakter daşıyır [1,s.189]. Professor A.N.Traynin dövlətlərin cinayət məsuliyyəti konsepsiyasının praktiki əhəmiyyətini qiymətləndirərək yazır: “Maddi cinayət hüququnun təqsir, anlaqlılıq, cinayətin törədilmə mərhələsi, iştirakçılıq, cəza kimi məhfumlarını dövlətə aid etmək olmaz: dövlət anlaqlı və anlaqsız vəziyyətdə, müttəhim kürsüsündə və ya barmaqlıqlar arasında ola bilməz”. Daha sonra o qeyd edir ki, dövlətlərin cinayət məsuliyyəti konsepsiyasının əleyhinə olan etirazlardan biri kimi, dövlətlər belə bir tezis irəli sürürlər ki, onun tanınması halında “bütün hüquqi nəticələrin ağırlığı təqsirkarların üzərinə deyil, bütün əhalinin üzərinə düşür. Bu zaman cinayət xarakterli fəaliyyətə görə

xalq məsuliyyət daşmalıdır” [6, s.268].

Beynəlxalq hüquqda fiziki şəxslərin təqsiri anlayışından yəni, psixoloji akt kimi onların iradəsini ifadə edən təqsirdən fərqli olaraq suveren siyasi təşkilat kimi dövlətin təqsiri onun hərəkət və hərəkətsizliyi nəticəsində beynəlxalq məsuliyyət yaradan, siyasi məqsədləri əks etdirən siyasi akt qismində ifadə edilir. Əgər fiziki şəxslərin təqsiri onların psixoloji xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunan fərdi iradəsini ifadə edirsə, dövlətlərin təqsiri isə onların siyasətinin məqsəd və prinsipləri ilə müəyyən olunan iradə ifadəsini özündə əks etdirir. Əgər fiziki şəxslərin təqsiri onların özlərinin hərəkət və hərəkətsizliyində ifadə olunursa, dövlətin təqsiri isə onun siyasi strategiyasını həyata keçirən orqanlarının və iradəsini ifadə edən hakim təbəqənin hərəkət və hərəkətsizliyində özünü büruzə verir.

Beynəlxalq hüquq dövlətə, onun bu və ya digər strukturları, orqanları və onlar arasında mövcud olan səlahiyyət bölgüsündən asılı olmayaraq bütöv bir tam kimi yanaşır. Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Müddəalar Layihəsinin 4-cü maddəsində nəzərdə tutulur ki, dövlətin hər hansı bir davranışı onun qanunverici, icra və məhkəmə orqanı olmasından, funksiyalarından, mərkəzi hakimiyyət və ya inzibati-ərazi vahidlərində fəaliyyət göstərən orqan olmasından asılı olmayaraq onların fəaliyyətinə dövlət fəaliyyəti kimi qiymət verilir [8,s.53] Beləliklə, təcavüz cinayətinin törədilməsində dövlətin təqsiri fərdlərdə olduğu kimi psixoloji mahiyyətli deyil, sosial-siyasi anlamda dərk edilir. Başqa sözlə vurğulasaq, təcavüz cinayətinin törədilməsinə görə dövlətin təqsirinin müəyyən olunmasının yeganə meyarı dövlətin öz beynəlxalq öhdəliyini pozmasıdır.

Təcavüzə görə məsuliyyət məsələsinə münasibətdə “təcavüzkar niyyət” amilinin nəzərə alınması zəruridir. Beynəlxalq cinayət kimi təcavüzün xarakterik elementlərindən biri dövlətin fəaliyyətində mövcud olan, əvvəlcədən düşünülmüş təcavüzkar niyyəti (“animus aggressionis”) özündə ehtiva edən qəsdədir. Buna görə də, əgər dövlətin təcavüz aktı törətmək niyyəti yoxdursa, o zaman təcavüz aktı da olmayacaqdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, dövlət tərəfindən təcavüz yalnız qəsdən törədə bilər. Yəni, təcavüz cinayəti təqsi-

rin ehtiyatsızlıq növünü tanımır və belə formada bu cinayət tərkibi yarana bilməz.

Professor A.V.Naumov qeyd edir ki, dövlətin məsuliyyətinin beynəlxalq cinayət hüququ normalarını pozması əsasında yaranmasına baxmayaraq, onun məsuliyyəti cinayət hüquqi məsuliyyət deyildir. Beynəlxalq hüququn hər hansı normalarını pozmağa görə dövlət ancaq beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin subyekti ola bilər [5,s.70].

Beynəlxalq hüquqa görə tətbiq olunan sanksiyaların xarakteri dövlətlərin suverenliyi ilə bir araya sığmır. Çünki, müstəqil dövlətə qarşı sanksiyaların tətbiq olunmasının real imkanları mövcud deyildir. Yeganə real qüvvə müharibədir. Lakin, belə halda beynəlxalq hüquqi xəbərdarlıq vasitələrinin əvəzinə yeni müharibə ocaqları yaranır. Bundan başqa, dövlət tipli qurumlarda kollektiv iradənin varlığından danışmaq olmaz. Dövlətin praktiki iradəsi hətta demokratik dövlətlərdə belə, hakim qrupların iradəsi ilə üst-üstə düşür [12,p.291].

Roma Statutu və dövlətlərin beynəlxalq məsuliyyəti

Təcavüzə görə dövlət məsuliyyətinin maraqlı nüansları Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda qeyd olunmuşdur. Aydınır ki, dövlətlərin cinayət məsuliyyətinin təcrübədə həyata keçirilməsi mümkün deyil və bu fikir təcavüz cinayətinə münasibətdə bir daha təsdiq olunur. Qeyd olunan məsələlərə dair müddəalar Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər Məcəlləsinin Layihəsi və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda əks olunur. 1996-cı il Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər Məcəlləsi Layihəsinin 4-cü maddəsində müəyyən edilir ki, bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlərə görə ayrıca şəxslərin məsuliyyəti heç bir halda dövlətlərin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinə təsir göstərmir [13]. Layihənin 16-cı maddəsi “dövlət tərəfindən törədilən təcavüzə” həsr olunmuşdur. Fərd isə təcavüzdə rəhbər və ya təşkilatçı kimi iştirak edir. Qeyd olunan maddə belə bir iştirakı sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayət kimi müəyyən edir. Başqa sözlə bu, təcavüz cinayəti iştirakçılarının cinayət məsuliyyətini bir daha təsdiq edir. Bu cinayətə görə fərdi məsuliyyət təcavüzün törədilməsilə bağlı dövlət tərəfindən ve-

rilən tapşırıqla əlaqədar yaranır. Təcavüzü qadağan edən beynəlxalq hüquq norması dövlətlərin davranışına, digər dövlətə münasibətdə tətbiq olunur. Belə ki, yalnız dövlət nəzərdə tutulan davranışı qadağan edən beynəlxalq hüquq qaydasının pozulması ilə təcavüz etmək imkanına malikdir. Eyni zamanda, dövlət də özü-özlüyündə bu aktı həyata keçirməyə qadir olmayan abstrakt bir qurumdur. Dövlət təcavüzü yalnız fərdlərin aktiv iştirakı ilə onu planlaşdırma, hazırlama, başlama və həyata keçirmə formasında zəruri hakimiyyət səlahiyyətlərini icra edərkən törədə bilər. Nürnberq Tribunalı dövlətin və fərdlərin roluna münasibətdə bəyan edir ki, “beynəlxalq hüquq əleyhinə cinayətlər mücərrəd qurumlar tərəfindən deyil, insanlar tərəfindən törədilir və belə cinayətlərə görə yalnız fərdlər cəzalandırılmalıdır”.

Uqandanın paytaxtı Kampalda 11 iyun 2010-cu il tarixdə keçirilmiş Roma Statutu üzrə İcmal Konfransında Statuta edilən düzəlişlərin qəbul olunması ilə dövlətin təcavüz cinayətinə görə məsuliyyəti məsələsinə aydınlıq gətirilmişdir. Statuta əlavə olunmuş 8 bis maddəsində təcavüzə dövlətin və fərdin məsuliyyəti baxımından mükəmməl anlayış verilmişdir. 8 bis maddəsinin birinci bəndinə əsasən “təcavüz cinayəti” onun planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və həyata keçirilməsində ifadə olunan fərdi cinayət məsuliyyəti yaradan əməl kimi göstərilmiş, həmin maddənin ikinci bəndi isə “təcavüz aktı”nı bir dövlətin digər dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və ya siyasi müstəqilliyinə silahlı gücün istifadəsi kimi müəyyən etməklə, belə fəaliyyətə görə dövlət məsuliyyətini labüd etmişdir. Statuta edilmiş yeni düzəlişlərdə dövlətin və fərdin məsuliyyəti baxımından təcavüzə anlayış verilməklə, “təcavüz aktı” dövlətə, “təcavüz cinayəti” isə fərdə aid edilmişdir. Buna baxmayaraq, təcavüz cinayəti Məhkəmə qarşısında təqib olunarsa, BCM-dən təcavüz aktına görə dövlətin məsuliyyətini nəzərdən keçirmək tələb olunacaq[14]. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, Ermənistanın hərbi təcavüz cinayətinin qurbanı kimi Azərbaycanın da Roma Statutunu ratifikasiya etməsini gələcəkdə bu cinayətə görə məsuliyyətə cəlb etmə baxımından faydalı hesab edirik. Çünki faktiki olaraq, Ermənistan Azərbaycana qarşı uzanan təcavüz hərəkətlərini davam etdirir və bu cinayətə görə cəza labüd deyil.

Ermənistanın beynəlxalq hüquqi məsuliyyət məsələləri

Ermənistanın hərbi təcavüzünün tədqiqi ilə bağlı beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin reallaşdırılması, əks tədbirlərin və sanksiyaların tətbiqi məsələsi də bu gün aktualdır. Ermənistan dövləti tərəfindən hərbi təcavüz, müharibə, soyqırımı, insan hüquqlarının kobud və kütləvi şəkildə pozulduğu üçün bu cinayətlərə görə ilk növbədə dövlət məsuliyyətinə cəlb edilməlidir. Bu mənada, 2020-ci ildə 44 günlük müharibə zamanı Gəncədə, Bərdədə, Tərtərdə və ölkəmizin digər şəhər və kəndlərində törədilən beynəlxalq cinayətlərə, kütləvi insan hüquqları pozuntusu törətmiş Ermənistanla qarşı Azərbaycanın tam hüquqlu üzvü olduğu universal və regional təşkilatlar çərçivəsində belə əks tədbirlərin kollektiv surətdə tətbiqi mümkündür. Burada xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, əks tədbirlərin bu formada tətbiqi üçün azərbaycanlılara qarşı Ermənistan tərəfindən törədilən insan hüquq pozuntuları, irqi ayrı-seçkiliyin təbii ilə əlaqədar BMT Beynəlxalq Məhkəməsində hazırda icraatı davam edən işdə və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə verilən şikayətlər üzrə təsdiqedic qərarın çıxarılması olduqca zəruridir. Çünki, məhkəmə tərəfindən çıxarılan qərarla sübut olunmuş həmin faktlara istinad edərək, beynəlxalq hüquqi nöqtəyi-nəzərdən Ermənistanın dövlət məsuliyyətinə nail olunması mümkündür. Sanksiyalara gəldikdə isə, müasir beynəlxalq hüquqa əsasən Ermənistanla qarşı sanksiya tətbiqi yalnız BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə müvafiq olaraq, BMT TŞ tərəfindən həyata keçirilə bilər. Belə ki, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması və bərpası məqsədilə BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq, Ermənistanın təcavüz hərəkətlərinə görə beynəlxalq sanksiyaların iki növünün - 41-ci maddəyə müvafiq olaraq silahlı qüvvələrin tətbiqi ilə bağlı olmayan sanksiyaların və 42-ci maddəyə uyğun olaraq hərbi sanksiyaların tətbiqi yolveriləndir.

Nəticə

Beynəlxalq hüquqda təcavüzə görə dövlətlərin məsuliyyəti ilə bağlı apardığımız araşdırma üzrə aşağıdakı mümkün nəticələri qeyd edə bilərik.

Birincisi, təcavüz müasir beynəlxalq hüquqda ən

ağır cinayətlərdən biridir və bu əmələ görə məsuliyyəti də məhz ilk növbədə dövlət daşmalıdır. Suveren təşkilat olaraq beynəlxalq hüququn digər subyektlərindən asılı olmayan əsas subyekt qismində çıxış edən və abstrakt qurum kimi dövlət təcavüzə görə cinayət məsuliyyətinin deyil, maddi və siyasi məsuliyyətin daşıyıcısı hesab olunmalıdır;

İkincisi, təcavüz cinayətinin törədilməsində dövlətin təqsiri fərdlərdə olduğu kimi psixoloji mahiyyətli deyil, sosial-siyasi anlamda dərk edilə bilər və burada cinayət məsuliyyəti isə yalnız dövlətin məsuliyyəti müəyyən edildikdən sonra dövlətdə təmsil olunan müvafiq rəsmi səlahiyyətli şəxslərin də üzərinə qoyulmalıdır;

Üçüncüsü, 2020-ci ildə 44 günlük müharibə zamanı Gəncədə, Bərdədə, Tərtərdə və ölkəmizin digər şəhər və kəndlərində beynəlxalq cinayətlər, kütləvi insan hüquqları pozuntusu törətmiş Ermənistan qarşı Azərbaycanın tam hüquqlu üzvü olduğu universal və regional təşkilatlar çərçivəsində, beynəlxalq məhkəmələrdə məsuliyyət məsələlərinin tətbiqi mümkündür. Burada xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, azərbaycanlılara qarşı Ermənistan tərəfindən törədilən insan hüquq pozuntuları, irqi ayrı-seçkiliyin tətbiqi ilə əlaqədar BMT Beynəlxalq Məhkəməsində hazırda icraatı davam edən işdə və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə verilən şikayətlər üzrə təsdiqedic qərarın çıxarılması olduqca zəruridir. Çünki, məhkəmə tərəfindən çıxarılan qərarla sübut olunmuş həmin faktlara istinad edərək, beynəlxalq hüquqi nöqtəyi-nəzərdən Ermənistanın dövlət məsuliyyətinə nail olunması mümkündür;

Dördüncüsü, təcavüz *erga omnes* kateqoriya-

sından olan öhdəlikləri pozduğu, yəni bu, təkcə konkret dövlətin deyil, bütün beynəlxalq birliyin üzvlərinin varlığına təhlükə törətdiyi üçün mütləq mənada beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğur və bu səbəbdən də bu cinayətə görə "məsuliyyətə cəlb etmə hüququ" bütün dövlətlərə şamil edilə bilər;

Bəşincisi, Ermənistan silahlı təcavüzə görə təkcə Azərbaycan dövləti qarşısında deyil, bütövlükdə region dövlətləri və beynəlxalq birlik qarşısında məsuliyyət daşmalıdır. Çünki, Ermənistanın təcavüz hərəkətlərinin kriminal nəticələri təkcə ölkəmizin deyil, bütövlükdə Cənubi Qafqaz regionu və Avropada inteqrasiya proseslərində maraqlı olan ölkələrin mənafelərinə toxunaraq başqa dövlətlərin də beynəlxalq siyasi və iqtisadi təhlükəsizlik maraqlarını pozmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi, təcavüzü törədən hər hansı bir dövlət nəinki təcavüz qurbanları qarşısında, həmçinin bütün beynəlxalq birlik qarşısında məsuliyyət daşıyır. Beynəlxalq hüququn başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas subyektləri qismində heç bir xarici dövlətin hakimiyyətinin şamil olunmadığı suveren dövlətlər çıxış edir. Dövlətlərin bərabərliyi dövlətin razılığı olmadan qəbul edilmiş beynəlxalq normadan tamamilə imtinanı tələb edir;

Altıncısı, Ermənistanın hərbi təcavüz cinayətinin qurbanı kimi Azərbaycanın Roma Statutunu ratifikasiya etməsini gələcəkdə bu cinayətə görə Ermənistanın məsuliyyətə cəlb etmə baxımından faydalı hesab edirik. Çünki faktiki olaraq, Ermənistan Azərbaycana qarşı uzanan təcavüz hərəkətlərini davam etdirir və bu cinayətə görə cəza ləğvü deyil.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İbayev V.Ə. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində. Bakı: Elm, 2006
2. Məcidli S.T. Ermənistanın hərbi təcavüzü və Azərbaycanın əks-hücum əməliyyatları (beynəlxalq hüquqi məsələlər). Bakı, Elm və təhsil, 2021
3. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения. Киев: Изд. Объединение ВИЦА ШКОЛА, 1976
4. Костенко Н. И. Международное уголовное право: современное теоретическое проблемы. М.: Юрлитинформ, 2004
5. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. М.: СПАРК. 1999
6. Международное право. Учебник. Отв. Ред. Ю.М.Колосов, Э.С.Кривчикова. М., Междуна-

родные отношения, 2005

7. Международное право. М., Международные отношения, 1998. 457с.
8. Проект статей об ответственности государств 2000 г. // Международное публичное и частное право. 2002. № 2
9. Эфендиев О.Ф., Вооруженные конфликты и военные преступления на Центральном Кавказе: международно-правовой аспект. Баку, Издательский дом Кавказ, 2006
10. Daro Akande & Antonios Tzanakopoulos. The Crime of Aggression in the ICC and State Responsibility. https://harvardilj.org/wp-content/uploads/sites/15/Akande-and_Tzanakopoulos-Formatted.pdf
11. Graefrat B. and Mohr M., “Legal Consequences of act of aggression: The case of Iraqi invasion and occupation of Kuwait” // Austrian Journal of Public and International Law 109, 1992
12. Nina H.B. Jorgensen. The responsibility of states of international crimes. Oxford University Press. 2000
13. Documents on the Crime of Aggression, <http://untreaty.un.org>
14. Rome Statute, A/CONF.183/9, <http://www.icc-cpi.int>

Elnur Aliyev

The responsibility of states for aggression in international law

The article discusses the issues of state responsibility for the crime of military aggression. International law applies to both state and individual liability for international crimes, including aggression. Military aggression attracts attention with its political and legal nature. In recent years, military attacks, armed aggression and other international crimes have become the most serious crimes in modern interstate relations and necessitate international responsibility.

The article scientifically examines the issues of material and political responsibility for aggression, the application of countermeasures and sanctions. Both the political responsibility of states for the crime of military aggression and the criminal responsibility of individuals are relevant issues for modern international law.

The article also examines the responsibility of states for aggression, taking into account the relevant provisions of the Statute of the International Criminal Court.

Эльнур Алиев

Ответственность государств за агрессию в международном праве

В статье рассматриваются вопросы ответственности государства за преступление военной агрессии. Международное право распространяется как на государственную, так и на индивидуальную ответственность за международные преступления, включая агрессию. Военная агрессия привлекает внимание своим политико-правовым характером. В последние годы военные нападения, вооруженная агрессия и другие международные преступления стали наиболее тяжкими преступлениями в современных межгосударственных отношениях и влекут за собой международную ответственность.

В статье научно исследуются вопросы материальной и политической ответственности за агрессию, применения контрмер и санкций. Как политическая ответственность государств за преступление военной агрессии, так и уголовная ответственность отдельных лиц являются актуальными проблемами современного международного права.

В статье также рассматривается ответственность государств за военную агрессию с учетом соответствующих положений Статута Международного уголовного суда.